

Ilgalaikis ekonomikos augimas: šaltiniai ir perspektyvos

Margarita Starkevičiūtė

Ekonomistė
Lietuvos bankininkystės,
draudimo ir finansų institutas
Vilniaus g. 4/35 2600 Vilnius
Tel. (370 2) 22 37 64

Steven R. Tabor

Ekonomikos mokslų daktaras
EMSI
Witte Singel 72
2311BN Leiden Netherlands

Straipsnio tikslas – padėti nustatyti ilgalaikio ir stabilaus ekonomikos augimo šaltinius. Jame trumpai apibūdinama ekonomikos augimo teorijų raida. Įmonių ir nacionalinių sąskaitų lygmeniu, remiantis apklausų duomenimis ir ekonometriniu požiūriu, analizuojamas ekonomikos augimo procesas Lietuvoje. Nagrinėjami ilgalaikio ekonomikos augimo veiksniai. Pateikiami ekonominės politikos, skatinančios ekonomikos augimą, formavimo pasiūlymai.

Įvadas

Kodėl ekonomika auga ir kas lemia jos augimo tempus? Atsakymas į šiuos klausimus seniai domino mokslininkus. Devintojo dešimtmečio viduryje vėl padidėjus susidomėjimui ekonomikos augimo teorijomis susiformavo nauja augimo modelių banga, kuri savo ruožtu lėmė atsiradimą teorijų sintezės, dabar vadinamos endogenine augimo teorija.

Pirmasis šios sintezės elementas yra anksčiau vyravusi ekonomikos augimo doktrina – neoklasikinis šeštojo septintojo dešimtmečio Solow-Swan ir Cass-Koopmans modelis, pagal kurį augimas buvo susietas su kapitalo ir darbo indėlio padidėjimu, dar labiau sustiprinamu egzogenine technologijos pažanga.

Svariausių indėlių į to laikotarpio tyrimus įnešė Robert Solow, išvystęs neoklasikinę teoriją. Pagal neoklasikinę augimo teoriją, stabilų paja-

mų lygį lemia sutaupų norma ir gyventojų skaičiaus didėjimas. Jei nėra techninių pasikeitimų, stabilios valstybės augimo tempai yra lygūs gyventojų skaičiaus augimo tempams.

Sutaupų normos didėjimas laikinai padidina ekonomikos augimo tempus. Esant naujai stabilumo būklei augimo tempai išlieka nepakitę, bet didėja tenkanti vienam gyventojui BVP dalis. Vykstant technologijos pasikeitimams, BVP vienam gyventojui didėja tokiu pat tempu kaip ir technikos pažanga.

Remiantis šiais teiginiais neoklasikinė teorija suformavo savo požiūrį į šalių konvergenciją. Jei dviejose šalyse yra vienodas gyventojų skaičiaus augimo tempas, tokia pati sutaupų norma ir galimybė pasinaudoti tokia pačia technologija, šios šalys galiausiai pasieks tokį patį pajamų lygį. Tačiau neturtingos šalys yra neturtingos todėl, kad turi mažiau kapitalo. Jei jų ir turtingų šalių sutaupų norma būtų tokia pati ir jos

turėtų tokią pačią technologiją, galiausiai pasivytų turtingas šalis.

Be to, jei šalių sutaupų norma yra skirtinga, pagal paprastą neoklasikinę teoriją, stabilios valstybės pasieks skirtingą pajamų lygį, bet jei jų technikos pažangos ir gyventojų skaičiaus augimo tempas yra vienodas, ekonomikos augimo tempai bus tokie patys.

Pagal neoklasikinę augimo teoriją, stabilios valstybės augimo tempas yra egzogeninis, ir šalis, kurių tokie patys technologijos ir gyventojų skaičiaus augimo tempai, galiausiai priartėja prie tokio paties stabilaus valstybės augimo tempo, nors valstybės pajamų lygis gali ir skirtis.

Antrasis sintezuotos augimo teorijos sudedamasis elementas yra daugelis devintojo dešimtmečio viduryje sukurtų modelių, kuriuos apibendrijo Romer (1990), o paskui Barro ir Sala-i-Martin (1994). Išsaugodami gamybos veiksmų indėlio vaidmenį, šie modeliai padėjo geriau suprasti technikos pažangą remdamiesi didėjančia grąža, tyrimais ir vystymusi bei netobula konkurencija, žmogiškuoju kapitalu ir – kas yra labai svarbu – vyriausybės politika. Tai vadinamieji endogeninio augimo modeliai.

Endogeninės augimo teorijos tikslas yra siekti, kad augimo tempas būtų endogeninis, tai yra – lemiamas teorijos. Endogeninė augimo teorija remiasi teiginiu, kad vyriausybės politika ir ekonominiai veiksmai paprastai laikui bėgant pradeda daryti įtaką ekonomikos augimo tempams, todėl jos šalininkai ieško sprendimų, leidžiančių tam įvykti. Kai kurie mokslininkai mano, kad technikos pažanga priklauso nuo švietimo ir mokymo sistemos būklės ir kad vyriausybė įgyvendindama švietimo politiką gali daryti esminę įtaką sparčiau taikyti naujas technologines idėjas. Našumą galima sieti ir su išlaidų tyrimams bei plėtrai didėjimu.

1998 metais JAV mokslininkas prof. A. Harbergeris paskelbė savo augimo proceso viziją, kurioje teigiama, kad augimą skatina ne vien technologiniai pokyčiai – jo priežastis gali būti geresnis valdymas, skverbimasis į naujas rinkas – viskas, kas mažina gamybos sąnaudas. Jo nuomone, ekonomikos augimo negalima paaiškinti tik tradiciniu gamybos veiksmų indėliu. Geriausiai, kai kiekvienas ekonomikos augimo veiksnys yra įvertintas pagal savo ekonominę grąžą. Prof. A. Harbergeris įvardija penkis skirtingus veiksmus, nulemiančius ekonomikos augimą, – darbo jėgos indėlio didėjimas, žmogiškasis kapitalo indėlio didėjimas, kapitalo indėlio didėjimas, kapitalo grąža, kurią duoda minėtas kapitalas, ir realių sąnaudų mažinimas įvairiais būdais.

Remiantis endogenine augimo teorija, šalyse, turinčiose skirtingas sutaupų ir investicijų normas, turi būti ir skirtingi augimo tempai. Neoklasikinės teorijos šalininkų požiūriu, šie skirtumai turi įtakos ekonomikos augimo tempams tik pereinamuoju laikotarpiu. Su endogenine augimo teorija susiję tyrimai atskleidžia, kad investicijų norma – ypač investicijų į technologijas, infrastruktūrą ir žmogiškąjį kapitalą – yra pagrindinis veiksnys, darantis įtaką BVP augimo tempams trumpu laikotarpiu, o per ilgesnį laiką lemiantis stabilios valstybės pajamų lygį.

Trečiasis elementas paimtas iš vadinamojo politinės ekonomikos augimo modelių. Olson (1997) ypač gerai apibendrinio koncepcinį platesnių šalies politikos sričių – turto teisės, teisinės santvarkos, institucijos ir korupcijos – vaidmenį. Olsono teigimu, abi ankstesnės teorijos darė neteisingas prielaidas, kad šalis (ir strategijos formuotojai) visada efektyviausiai panaudoja išteklius ir turimas technologijas; daugelis šalių yra neturtingos paprasčiausiai todėl, kad išvaisto didžiulius išteklius. Toks švaistymas yra

didžiausias ten, kur mažiausiai išvystytas institucinis nuosavybės teisių ir teisinės santvarkos pagrindas arba kur jo nesilaikoma; tai asocijuojasi su aukštu korupcijos laipsniu.

Šiandien augimo teoriją apibūdina visų trijų elementų sintezė. Ilgalaikėje perspektyvoje pradinės sąlygos ir gamybos veiksnių augimas vis dar vaidina kažkokį vaidmenį; bet šių veiksnių plėtra, jų panaudojimo efektyvumas ir ilgalaikė technologinė pažanga, kuri taip pat didina efektyvumą, labai priklauso nuo ekonominės politikos. Pasak endogeninio augimo ir institucinių analitikų, stabilios, į išorę orientuotos ir konkurentinės makroekonominės politikos vykdymas, solidi žinių bazė, gerai funkcionuojančios institucijos, aplinka, skatinanti visuotinį mokymąsi, taip pat konkurentinė aplinka, skatinanti naujų technologijų generavimą ir pasklidimą, yra kelios iš būtinų sąlygų užtikrinti tinkamus ekonomikos augimo tempus.

I. Augimo veiksniai: įmonės vadovo požiūriu

Statistikai, vyriausybės politikos formuotojai ir ekonomistai mato ekonomikos augimo procesą iš šalies, tuo tarpu verslininkai – iš vidaus. Ką mano Lietuvos įmonių vadovai apie svarbiausius 1990–1998 metų ekonomikos augimo veiksnius? Šį klausimą Statistikos departamentas pateikė 260 įmonių per 1998 metų gruodį 1999 metų sausį surengtą apklausą¹.

¹ Apklaustos tik bendrovės, kurios dirbo visus 1990–1998 metus. Anketos išsiųstos 500 bendrovių, tačiau gauti tik 260 bendrovių, užsiimančių įvairia ekonomine veikla, atsakymai. Įmonės paprašytos įvertinti svarbiausius veiksnius, kurie skatino ar trukdė augimą 1990–1994 ir 1995–1998 metais. Veiksniai vertinti 10 balų. Susumavus balus atsakymai paskirstyti tokia tvarka: 10–8 taškai – veiksnių poveikis stiprus; 7–5 taškai – veiksnių poveikis vidutinis; 4–3 taškai – veiksnių poveikis mažas; 2–0 taškų – veiksnių poveikis nereikšmingas.

1990–1994 metais klūčių vertinti augimą požiūriu įmonių vadovai buvo paprašyti įvertinti šių veiksnių įtaką:

1. Ekonominė Lietuvos blokada.
2. Ryšių su buvusios Sovietų Sąjungos šalių partneriais nutraukimas.
3. Staigus žaliavų ir energijos kainų didėjimas.
4. Didelė infliacija.
5. Pinigų reforma.
6. Mažėjančios valstybinės investicijos į ūkį.
7. Didelės technologinio restruktūrinimo išlaidos.
8. Įmonės privatizavimo trukmė ir eiga.
9. Investicijų stoka.
10. Bankų krizė.
11. Verslą reguliuojantys įstatymai.
12. Darbo rinkos sąlygomis žinių ir įgūdžių stoka.

Įmonių vadovai nurodė tokias pagrindines staigaus ekonominio nuosmukio 1990–1994 metais priežastis: didelė infliacija (69% respondentų), nuolat keičiami verslą reguliuojantys normatyviniai dokumentai (65%), didėja iki pasaulinio lygio žaliavų ir energijos kainos (63%), investicijų stoka (60%) ir didelės technologinio restruktūrinimo išlaidos (59%). Pažymėtina, kad daugelis įmonių vadovų (49%) nurodė, kad įmonės privatizavimo trukmė ir eiga neturėjo didelio poveikio ekonominei veiklai.

Tiriant veiksnių poveikį ekonomikos augimui 1995–1998 metais, vadovai buvo paprašyti įvertinti šiuos veiksnius:

1. Naujų produkcijos (paslaugų) realizavimo rinkų radimas.
2. Produkcijos (paslaugų) paklausa didėjimas vidaus rinkoje.
3. Ryšių su buvusiomis Sovietų Sąjungos šalių rinkomis atkūrimas.

4. Naujų technologijų, leidžiančių gaminti tarptautinius standartus atitinkančią produkciją, įdiegimas.

5. Gamybos restruktūrinimas, mažinant darbuotojų skaičių ir veiklos sąnaudas.

6. Valstybinių užsakymų daugėjimas.

7. Privatizacijos proceso baigimas ir kontrolinio akcijų paketo sutelkimas vieno ar kelių pagrindinių savininkų rankose.

8. Investicijų, užsienio kapitalo įplaukų didėjimas.

9. Eksporto didėjimas.

10. Bankų teikiamų paslaugų sferos išplėtimas.

11. Galimybė gauti paskolas.

12. Verslą reguliuojantys įstatymai.

13. Pakankamos žinios ir patirtis, kurios reikia dirbant rinkos sąlygomis.

Įmonių vadovų (86%) nuomone, svarbiausias ekonomikos augimo veiksnys – gebėjimas įgyti pakankamai žinių ir patirties dirbti rinkos ekonomikos sąlygomis. Antras (67%) ir trečias (62%) tarp svarbiausių augimą lemiančių veiksnių nurodyti gebėjimas rasti naujų rinkų ir pritaikyti naują technologiją. Naujų rinkų radimas ir naujos technologijos pritaikymas glaudžiai susiję su valdymo įgūdžių dirbti rinkos sąlygomis tobulinimu, tik vadovai, kurie sugebėjo dirbti konkurencijos sąlygomis, rado naujų rinkų, sumažino įmonės restruktūrinimo išlaidas ir pritaikė tinkamą technologiją.

Privatizacija (60%) nurodyta kaip vienas iš svarbiausių ekonomikos augimą 1995–1998 metais lėmusių veiksnių. Pirminė privatizacija leido daugumai vidutinių ir didesnių įmonių konsoliduoti nuosavybę, sukurti profesionaliam valdymui ir darbui palankią aplinką, nes susiejo nuosavybę su veiklos pelningumo rezultatais.

Tik nedaugelis įmonių vadovų nurodė vyriausybės veiklą arba investicijų didėjimą esant svarbius įmonės atsigavimą ir augimą lemiančius veiksnius. Apie 48 proc. visų įmonės vadovų pažymėjo, kad vyriausybės veikla ir privačių investicijų didėjimas neturėjo didelės įtakos jų veiklai.

Palankiai vertinę savo įmonių veiklą vadovai teigė, kad jiems vienodai svarbu rasti naujų rinkų ir plėtoti vietines. Tos įmonės, kurios vertino savo veiklą neigiamai, veiklos viltis siejo su naujų rinkų radimu užsienyje.

Įmonių vadovų nuomone, 1990–1994 metų Lietuvos ekonomikos nuosmukis buvo neišvengiamas dėl didelės infliacijos, besikeičiančių įstatymų, drastiško žaliavų kainų kilimo, aukštų restruktūrinimo išlaidų ir naujų investicijų stokos. Kitaip sakant, drastiški ekonominės ir politinės aplinkos pasikeitimai sutrikdė įmonių veiklą ir atidėjo restruktūrinimą.

Nuo 1994 iki 1998 metų *žinios* tapo teigiama ir didėjančia vertybe; įmonės vadovai tai nurodė kaip svarbiausią, lemiamą augimo veiksnį. Įmonės vadovai išmoko efektyviai valdyti savo veiklą rinkos ekonomikos sąlygomis: to jie išmoko ir iš pavyzdžių, ir vienas iš kito. *Žinios* leido įmonių vadovams sumažinti išlaidas, rasti naujų rinkų, pritaikyti naujas technologijas ir tokiu būdu nugalėti konkurencinėje kovoje. Privatizacija pamažu koncentravo nuosavybę, paskatino vadovo ir savininko bendrus interesus ir davė akstiną didinti pelningumą. Svarbiausia, kad ne valstybės investicijos ar globa lėmė augimą, o – kas iš tikrųjų buvo svarbu – *gebėjimas išmokyti konkuruoti* rinkos sąlygomis.

II. Augimo veiksniai: ekonometriniu požiūriu

Įvertinti darbo, kapitalo ir „augimo likučio“ įtaką augimui Lietuvos ekonominio pakilimo nuo

1995 iki 1998 metų laikotarpiu pasirinktas paprastas neoklasikinis augimo modelis. Remiantis A. Harberger (1998), modeliui paimti įmonių finansinių ataskaitų² bei nacionalinių sąskaitų apibendrinti sektoriniai duomenys (labiau tradicinis metodas). Pagal Harberger (1998), struktūrinis modelis yra toks:

$$pdy = wdL + (\varphi + \delta)dK + R, \quad (1)$$

čia:

dy – pridėtinės vertės pokytis,

dL – darbo jėgos pokytis,

dK – kapitalo pokytis,

p – pradinis kainų lygis,

φ – reali kapitalo grąža,

δ – realus kapitalo nusidėvėjimas,

w – pradinis darbo užmokestis,

R – „augimo likutis“, nepaaiškinamas tradicinių veiksmų indėli

Regresijos lygties parametrai vertinti mažiausiųjų kvadratų metodu, norint pasiekti rodiklių stacionarumą naudoti pirmos eilės skirtumai³. Trumpa laiko eilutė riboja reikšmingumo lygį iki 80 procentų. Norint įsitikinti suderinamumu su ekonomikos teorija, vertinti pateikto regresinio modelio parametrai ir jų reikšmingumas. Sudarytoji lygtis atrodė šitaip:

$$\frac{Y(t) - Y(t-1)}{Y(t-1)} = a \cdot \frac{L(t) - L(t-1)}{L(t-1)} + b \cdot \frac{K(t) - K(t-1)}{K(t-1)} + c, t = 95, 96, 97, 98. \quad (2)$$

Augimo lygtis, skaičiuota remiantis oficialiais nacionalinių sąskaitų duomenimis, paro-

dė, kad kapitalas lemia labai nedidelę ekonominio augimo dalį (3–6 proc.), o darbo įtaka augimui buvo neigiama. Daugiau nei 90 proc. augimo galima paaiškinti padidėjusiu visuminiu našumu⁴.

Tas faktas, kad darbo įtaka augimui buvo neigiama, galbūt labiau rodo įmonių siekius neparodyti oficialioje atskaitomybėje viso darbo užmokesčio fondo nei esamų neigiamų priežasčių darbo jėgos ir pridėtinės vertės ryšių. Augimo lygtys perskaiciuotos, prilyginus 1995–1998 metų normalizuotą pagal kvalifikaciją darbą nuliui. Šie rezultatai pateikiami 1 lentelėje.

Remiantis pateiktais duomenimis pasakytina, kad greičiausiai augantys Lietuvos ekonomikos sektoriai – prekyba ir statyba pasižymėjo didėjančiu visuminiu našumu, didžiausia kapitalo grąža ir didžiausiu kapitalo investicijų indėliu į augimą. Atvirkščiai, tuose sektoriuose, kur užregistruoti neigiami ekonominio augimo tempai, visuminio našumo didėjimas taip pat buvo neigiamas.

Ekonometriniai rezultatai leidžia daryti išvadą, kad visuminio našumo didėjimas buvo pagrindinis Lietuvos ekonomikos atsigravimas 1990–1998 metais veiksnys. Visų ekonomikos sektorių visuminio našumo pokytis nebuvo tolygus. 2 lentelėje išdėstytas visuminio našumo indėlis, siekiant įvertinti kiekviename sektoriuje gautą absoliutų realių išlaidų sumažėjimą.

Rezultatai rodo, kad beveik du trečdaliai išlaidų sumažėjimo ekonomikoje gauta statybos ir prekybos sektoriuose. **Šie abu sektoriai dominiuoją tarp mažų ir vidutinių privačių įmo-**

² Panaudota įmo ių duomenų bazė yra 120 didžiausių akcinių bendrovių finansinės ataskaitos, pateiktos Lietuvos centrinio vertybių popierių depozitoriumo.

³ Šiame modelyje investicijų grąža $(\varphi + \delta)$ skaičiama kaip $sk = (\varphi + \delta) K/py$. Darbo įnašas į augimą skaičiuojamas kaip wdL/dy , o kapitalo įnašas lygus $(\varphi + \delta)dK/y$.

⁴ Visuminis našumas plačiuoju požiūriu apima visus veiksmus, kurie mažina realias pridėtinės vertės kūrimo išlaidas, apimančias naujų žinių įsigijimą, naujos technologijos taikymą, įsitvirtinimą naujose rinkose ir geresnį įmonės valdymą.

1 lentelė. Augimo tempai, grąža ir visuminio našumo didėjimas 1995–1998 metais (nacionalinių sąskaitų duomenys)

Ekonominė veikla	Realus pridėtinės vertės augimas (vid. metinis, %)	Kapitalo grąža (vid. metinė, %)	Kapitalo indėlis į augimą (%)	Visuminio našumo didėjimas (vid. metinis, %)
Žemės ūkis	3,65	5,95	2,77	3,0
Apdirbamoji pramonė	3,24	5,43	4,03	2,2
Elektros, dujų, vandens tiekimas	-1,38	1,93	4,45	-2,5
Statyba	15,80	6,26	4,26	14,7
Prekyba	14,30	5,40	4,75	13,1
Viešbučiai ir restoranai	2,51	16,64	10,39	-0,1
Transportas	-1,59	2,35	3,94	-2,6
Vidurkis	5,22	6,28	4,94	4,0

Šaltinis: autorių vertinimai

2 lentelė. Lietuvos nefnansinio sektoriaus visuminio našumo (VN) didėjimas (mažėjimas)

Ekonominė veikla	VN augimas (%)	Absoluti išlaidų sumažėjimo ar (-) padidėjimo suma (tūkst. Lt)	Kaupiamoji suma (2) (tūkst. Lt)	Pridėtinė vertė 95 (tūkst. Lt)	Kaupiamoji suma (4) (tūkst. Lt)	Realus išlaidų sumažėjimas ar (-) padidėjimas (%)
	1	2	3	4	5	6
Statyba	0,59	637 329	637 332	1 081 429	1 081 429	41,8
Prekyba	0,52	1 034 922	1 034 922	1 972 788	3 054 217	67,9
Žemės ūkis	0,12	76 801	1 111 723	649 015	3 703 232	73,0
Apdirbamoji pramonė	0,09	411 361	1 523 084	4 611 264	8 314 496	100,0
Viešbučiai, restoranai	0,00	-994	1 522 091	283 580	8 598 076	0,4
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	-0,10	-78 039	1 444 052	783 804	9 381 880	33,2
Transportas	-0,10	-156 920	1 287 132	1 522 200	10 904 081	100,0

Pastaba. Stulpelyje (1) nurodytas realių išlaidų sumažinimo procentas. Stulpelis (2) – per aptariamąjį laikotarpį realių išlaidų sumažinimo suma litais, kuri apskaičiuojama dauginant stulpelio (1) duomenis iš bazinio periodo realaus BVP, nurodyto stulpelyje (4). Stulpeliai (3) ir (5) yra stulpelių (2) ir (4) kaupiamos sumos. Stulpelis (6) nurodo procentinį ekonominės veiklos indėlį į BVP augimą, surūši otą pagal jų visuminio našumo procentą per laikotarpį (sektoriai, turėję neigiamą įtaką augimui, nurodyti lentelės apačioje).

nių, kurios palyginti greitai sugebėjo modernizuoti operacijas. Santykiškai mažas apdirbamosios pramonės ir žemės ūkio indėlis į absoliutų išlaidų sumažėjimą.

Transporto ir energetikos indėlis į visuminį našumą lėmė didesnę jo pridėtinės vertės mažėjimo dalį. Kitaip sakant, šie sektoriai sukūrė ma-

žiau pridėtinės vertės vienam kapitalo ir darbo vienetui, negu jo panaudojo. Transporto ir energetikos sektoriuje buvo daug ilgai atsiperkančių, brangių investicijų į valstybines įmones, kurios sąlygojo pajėgumų didėjimą, o ne restruktūrinimo procesą. Todėl, matyt, visuminio našumo mažėjimą galima paaikškinti būtent vyriau-

sybės garantuojamomis investicijomis ir todėl lėta restruktūrinimo eiga.

Augimo regresija, apskaičiuota remiantis 120 šalių pagrindinių įmonių duomenimis, pateikia nemažai įdomių atradimų, apibūdinančių didžiausias šalies įmones. Jų kapitalo grąža yra mažesnė negu vidutiniai „nacionalinių sąskaitų“ rezultatai. Ekonometriniai rezultatai rodo, kad darbo indėlis yra neigiamas. Nors kai kurios įmonės gali neefektyviai naudoti darbą, pagrindinė negatyvios koreliacijos priežastis yra ta, kad šios įmonės taip pat linkusios pateikti mažesnę nei iš tiesų yra darbo užmokesčio fondą.

Pažymėtina, kad didžiosiose įmonėse kapitalo indėlis į augimą yra daug didesnis – vidutiniškai maždaug 47 procentai, palyginti su vidurkiu, apskaičiuotu remiantis nacionalinių sąskaitų duomenimis (2–6 proc.). Vyriausybei taikant privačioms investicijoms dosnias mokesťines lengvatas, gali būti, kad dalis to, kas parodoma kaip kapitalo indėlis, faktiškai panaudota išmokėti atlyginimams ar veiklai, visiškai nesujusiai su kapitalo kaupimu.

Augimo regresija, gauta panaudojus akcinių bendrovių duomenų bazę, parodo, kad visuminis našumas buvo neigiamas beveik kiekvieno apdirbamosios pramonės sektoriaus. Tai leidžia daryti išvadą, kad didžiųjų įmonių atsigavimas buvo pasiektas labiau kapitalo investicijų nei našumo didėjimo dėka. Kadangi šios investicijos buvo naudojamos neefektyviai (ar sunaudojamos darbo apmokėjimui), jos nepaspartinio produkcijos augimo ir nepadidino visuminio našumo. Kaip to išdava atsiradusios kuklios kapitalo grąžos normos padarė šias bendroves mažiau patrauklias investuotojams ir sąlygojo augimo mažėjimą didelėse įmonėse.

Regresijos rezultatai rodo, kad Lietuvos įmonių sektoriaus yra pasidalijęs į du labai skirtingus įmonių tipus. Vienos yra didelės bendrovės, kurios dar nebuvo restruktūrizuotos, bet santykiškai sėkmingai pritraukia investicijas ir išsireikalauja vyriausybinių išteklių. Šios įmonės generuoja neigiamą pridėtinę vertę ir jose mažėja našumas. Kitos – lanksčios mažos privačios įmonės. Jose sukuriama dauguma pridėtinės

3 lentelė. Didžiausių Lietuvos įmonių 1995–1998 metų finansinių ataskaitų duomenys

<i>Ekonominė veikla</i>	<i>Realus pridėtinės vertės augimas (vid. metinis, %)</i>	<i>Kapitalo grąža (vid. metinė, %)</i>	<i>Kapitalo indėlis į augimą (%)</i>	<i>Visuminio našumo didėjimas (vid. metinis, %)</i>
Maisto pramonė	1,90	2,32	21,73	-2,46
Tekstilės ir dirbinių pramonė	6,81	2,21	55,93	-4,19
Medienos ir dirbinių pramonė	2,44	3,05	47,49	-5,03
Popieriaus ir dirbinių pramonė	-4,58	3,76	78,47	-18,53
Chemijos ir produktų pramonė	0,22	3,07	66,26	-11,49
Statybinių medžiagų pramonė	10,64	2,28	29,01	6,93
Metalų ir dirbinių pramonė	2,61	1,41	17,10	1,14
Elektros įrenginių pramonė	1,17	2,65	34,14	-2,57
Elektros, dujų, vandens tiekimas	-1,57	2,03	71,52	-21,13
Statyba	17,95	3,64	32,30	3,04
Transportas	7,04	1,99	37,11	-2,97
Vidurkis	3,41	2,73	47,81	-6,10

nės vertės augimo ir jos tai daro didindamos visuminį našumą. Daugiausia jų yra paslaugų ir statybos sektoriuose, srityse, kurios buvo subrendusios iš naujo atsirasti 1990-aisiais.

III. Vyriausybės politika, remianti ilgalaikį augimą

Nors dar liko centralizuoto planavimo bruožų, Lietuvos ekonomika dabar, be jokios abejonės, gali būti apibūdinama kaip rinkos ekonomika. Dauguma visų prekių ir paslaugų pagaminama privataus sektoriaus. Vyriausybės dalis plačiuoju požiūriu yra mažesnė negu daugelyje Vakarų Europos valstybių. Nors pereinamojo laikotarpio reformos yra svarbios, nėra jokios priežasties manyti, kad pereinamojo laikotarpio pažanga pati savaime bus pagrindinis ilgalaikio ekonomikos augimo veiksnys. Iš tikrųjų pagrindiniai Lietuvos rinkos ekonomikos ilgalaikio augimo veiksniai turėtų būti tokie pat kaip ir kitų rinkos ekonomikų.

a) Reikia mažiau investicijų ir daugiau „augimo likutį“ skatinančios politikos

Pagrindinė strategija, kurią palaikyti augimą naudojo viena kitą keičiančios vyriausybės, tai dosnus fiskalinis, normatyvinis ir privatizavimu grindžiamas privačių investicijų skatinimas. Remtasi tikėjimu, kad kapitalo trūksta, privačios investicijos galėtų tapti pagrindiniu ekonominio augimo varikliu ir kad iniciatyvų kaupti kapitalui reikia, siekiant pritraukti daugiau privačių investicijų⁵.

Rezultatai, pateikiami šiame straipsnyje, kelia mintį, kad vyriausybės augimo strategija yra

geriausiai atveju sukklaidinta ir blogiausiai – nesuderinama su ilgalaikiu, aukštos kokybės ekonominiu augimu. Rezultatai rodo, kad ekonominį posūkį nuo 1994 iki 1998 metų iš esmės lėmė visuminio našumo padidinimas, kuris savo ruožtu apima daugelį veiksnių, tarp jų:

- Į rinką orientuotų naujų valdymo žinių (*know how*) pritaikymas;
- Naujų gaminių ir paslaugų teikimas;
- Įėjimas į naujas rinkas;
- Naujos technikos ir technologijos taikymas;
- Geresnis pajėgumų naudojimas;
- Pagerėjimas marketingo ir finansinių paslaugų srityje;
- Didėjantis pasitikėjimas makroekonominio stabilumu.

Atvirkščiai, sektoriuose, kur bendras pagrindinio kapitalo formavimas buvo didžiausias, kaip antai: transportas, energetika ir naftos perdirbimas, užregistruoti nuvilniantys augimo tempai ir našumo didėjimo rezultatai.

Yra pakankamai erdvės skatinti ekonomikos augimą, didinti esamų pajėgumų panaudojimą; efektyvumą ir išteklių panaudojimą, perimti labiau į rinkos ekonomiką orientuotą valdymo praktiką, palengvinti išteklių persiliejamą iš neefektyvių sektorių į efektyvesnius; įsiskverbti į naujas ir turtingesnes gaminių ir paslaugų rinkas; taikyti naujas gaminių ir paslaugų technologijas ir gerinti vietinę rinkodarą ir kitas su rinka susijusias paslaugas. Masto ekonomikos išnaudojimas, urbanizavimas, komunikaciniai tinklai ir teigiama reputacija yra veiksniai, kurių svarba ateinančiais dešimtmečiais didės. Šie augimo šaltiniai toli gražu neišnaudoti.

Privačios investicijos pačios savaime negarantuoja, kad šie svarbūs augimo šaltiniai bus panaudojami. Faktiškai politika, palanki tik kaupti kapitalą, bet neskatinanti darbo našumo

⁵ „Investicijų fiksavimą“ posocialistinėse ekonomikos gali paašikinti centralizuoto planavimo tradicija, kuri tiki investicijų ir produkcijos nuolatiniiais „programuojamais“ ryšiais.

ir kapitalini išlaidų socialinėms reikmėms didinimo, gali išstumti inovacijas, didinančias visuminį našumą.

Kitas nagrinėjamos problemos aspektas – nuoseklumas. Kas turėtų eiti pirma – platus restruktūrinimas ar privačios investicijos? Ar privačios investicijos turėtų inspiruoti restruktūrinimą?

Kol truks pereinamasis laikotarpis, visada atsisiras įmonių vadovų, kurie „maitinsis“ iš biudžeto. Biudžeto politika leis jiems „kabėti“ tiek ilgai, kiek įmanoma, vyriausybės įstatyminės apsaugos, tiesioginių kreditų, paskolų ar garantijų ir dar ko nors panašaus, ką gali duoti valstybė, kad apsaugotų nuo rinkos ekonomikos „kūrybinės destrukcijos“, dėka. Privačios investicijos į įmones, veikiančias biudžetinės paramos sąlygomis, matyt, arba dingsta iš įmonių, kadangi jų vadovai išplauna turtą laukdami privatizacijos, arba laimi pertraukas, atbaidančias kreditorius ir varžovus nuo įmonės, kurios veikla turėtų būti sustabdyta tuoj pat.

Kadangi masinė privatizacija buvo panaudota pradinei Lietuvos įmonių pertvarkai, šalis atsidūrė padėtyje, kurioje daugelio (privatizuotų) įmonių savininkai neturėjo nei kapitalo, nei rinkos orientuotą valdymo įgūdžių ar valdymo ir apskaitos sistemų, paprastai leidžiančių apsidrausti, kad investicijos yra efektyvios ir naudingos. Dėl šių priežasčių dirbtinis privačių investicijų nukreipimas į įmones, atsiradusias dėl masinės privatizacijos, nepanašu, kad būtų buvęs labai veiksmingas.

Privatūs investuotojai, žinoma, gali būti skatinami investuoti, ypač, jei valstybės politika gerokai sumažina efektyvią kapitalo kainą, bet tai visada sąlygoja, kad susilpnėja poreikis restruktūrizuoti įmonę. Trūkstant kapitalo investicijų įmonės paprasčiausiai turi ieškoti kitų būdų su-

klestėti. Vadovai ieškos naujų rinkų ir kurs tinkamesnes parduoti prekes ir paslaugas; racionaliau naudos darbo jėgą ir turimus pajėgumus; darbo jėga ir įmonės bus pritraukiamos į tuos regionus ir sektorius, kur geresnės ekonominės perspektyvos; padidės valdymo įgūdžių ir patirties grąža; bus pasirenkamos ir taikomos išlaidas mažinančios technologijos; ir kaip būtina pasaulio rinkų užkariavimo sąlyga – pasirenkamos tinkamos korporatyviojo valdymo ir apskaitos institucijos. Valstybės politika, mažinanti privačių investicijų kainą, gali ne tik uždelsti įmonės restruktūrinimą, bet ir atgrasyti nuo „gerų įpročių“, kurie yra kartu ir augimo varikliai, ir gerai funkcionuojančios, orientuotos į privatų sektorių rinkos ekonomikos pagrindas.

Atvirkščiai, jei privačių investicijų tokia aplinka, kurioje kapitalas įkainojamas realia galimybių kaina, o įmonės turi konkuruoti savo laimėjimais, vadovams atlyginama už gerą korporatyvinį valdymą ir vadovavimą, vyriausybės politika ir programa papildo ir prisideda prie privačios iniciatyvos, tada privati investicijų grąža, tikėtina, bus gerokai didesnė. Privačios investicijos tokioje aplinkoje yra gerokai efektyvesnė įmonių restruktūrinimo paskata, negu investicijos, kurios pritraukiamos į Lietuvą įgyvendinant valstybinę politiką, dirbtinai mažinančią kapitalo kainą.

b) Priemonių, dėl kurių nevisiškai įvertinamas privatus kapitalas, atšaukimas

Pirmas iššūkis vyriausybei yra atšaukti sprendimus, dėl kurių ne iki galo įvertinimas kapitalas, kol ši praktika giliai neišsiskynė. Tai apima tokias fiskalines priemones kaip greitesnis ir dvigubas kapitalo investicijų nusidėvėjimas, galimas pelno apmokestinimo panaikinimas, nedidelis privataus nekilnojamojo turto apmokestinimas, PVM išimtis, mokesčių lengvatų

gausa ir mokestinės privilegijos įvairiems sektoriams. Galutinis tikslas – sukurti gerai pagrįstą, be iškraipymų mokesčių sistemą, kurioje tiek kapitalo, tiek darbo indėlis aprūpinant visuomeninio vartojimo prekėmis ir paslaugomis yra tinkamas. Didesnis pasiklovimas tiesioginiu apmokestinimu ir ypač kapitalo apmokestinimu padės atitaisyti susiklosčiusią padėtį įkainoti per brangiai darbą, reikalingą pagaminti visuomeninio vartojimo prekes ir paslaugas.

Valstybės politika, kuri garantuoja kreditus specifinės kategorijos privačioms įmonėms, kai teikiami kreditai ar kreditinės subsidijos, visa ar dalinė valstybės parama, iš tiesų remiamoms bendrovėms ir įmonėms sumažina kapitalo kainą. Biudžetinės paramos griežtinimas yra daugiau negu paprastas įmonių, kuriose valstybė turi didžiąją dalį akcijų, privatizavimas. Tai taip pat reiškia, kad atsiskakoma specialiai apibrėžtų kreditų programoms, investicijų garantijoms, savo žmonių valstybiniais kontraktams ir darbo jėgai ginti nuo bankroto procedūrų.

Valstybės politika, kuri nevisiškai įvertina kapitalą, taip pat apima įvairias reguliavimo anomalijas – tokias kaip laisvos prekybos zonos ir kitas priemones, specialiai sukurtas privilegijuotai užsienio investuotojų, eksportuotojų ar kitų specifinės kategorijos vietinių privačių investuotojų veiklai palaikyti. Augimas truktų kur kas ilgiau, jei, užuot dalyvavus „lenktyne iki dugno“, siekiant pritraukti specifinės kategorijos investuotojus, būtų kuriamas bendras palankus investicinis klimatas.

Pieno kainų palaikymas, kaimo plėtos fondai, valstybinės prekių supirkimo schemos ir daugelis kitų biudžeto ir subsidijuojamų kredito projektų yra naudojami sumažinti kapitalo kainą ūkininkams ir padidinti ūki inų pajamas. Tai ne tik sumažina akstiną eliminuoti žemės ūkio

neefektyvumą, bet ir skatina smulkius ūkininkus tapti valstybės išlaikytiniais. Teikiant pirmenybę ekonomikos augimui, ekonomika laimėtų, jeigu žemo našumo žemės ūkio darbo jėga persikeltų į pramonės ir paslaugų sektorius, kur jų darbas būtų daug produktyvesnis. Užuot naudojus kapitalo subsidijas, kurios skatintų nenašiai dirbančius ūkininkus pasilikti vidutinių galimybių žemės ūkyje, vyriausybei būtų galima patarti sumažinti švietimo, informacinius ir apgyvendinimo barjerus kaimo–miesto migracijai.

c) Vidaus taupymo skatinimas, užuot naudojant užsienio sutaupas

Aukštos privačių investicijų normos Lietuvoje buvo palaikomos dėl didelių užsienio sutaupų įplaukų: iš skolinimosi užsienyje ir tiesioginių užsienio investicijų. Vienas iš pozitivių, nagrinėjant einamosios sąskaitos deficitą, vertinti jį kaip paprasčiausią vietinių sutaupų ir vietinių investicijų skirtumą. Natūralu, kad užsienio sutaupos iš išvystytos ekonomikos šalių turėtų plaukti į besikuriančios ekonomikos šalis, kur atsiveria daug gerų galimybių.

Tačiau perdėtas pasiklovimas užsienio investicijomis šalies ekonomiką padaro pažeidžiamą – kapitalui išplaukiant iš šalies rinka, esant tam tikram valiutos kursui, tampa nelikvidi. Per daug įsipareigojant kitiems ir per greitai didinant skolų našta, galima netekti ne tik ekonominės nepriklausomybės, bet, be jokios abejonės, užsikrauti sunkią skolų grąžinimo našta, o tai išstums investicijas, reikalingas palaikyti ilgalaikį augimą.

Valstybės politikos, kuri iki galo neįverti privataus kapitalo, eliminavimas yra vienas iš būdų pagerinti vietinių ir užsienio finansinių šaltinių, skirtų augimui palaikyti, balansą.

Kitos priemonės, kurios gali padėti sutelkti didesnes vietinių sutaupų normas, apima:

a) valstybės santaupų generavimą ar realiau konsoliduoto bendro vyriausybės biudžeto deficito mažinimą, didinant pajamas ir mažinant išlaidas; b) aktyvų privataus sektoriaus ir komercinių bankų skatinimą nesiremti vien trumpalaikėmis kapitalo įplaukomis (per tokių įplaukų atsargų monitoringą ir mišrias normatyvines ir kainų taikymo priemones) ir c) didesnio skaičiaus institucinių ir individualių santaupų kaupimo galimybių (sudarant teises ir institucines priežiūros sąlygas) tokių kaip privatūs pensijų fondai, gyvenamosios statybos finansavimo obligacijos, savitarpio pagalbos fondai ir įmonių skolos vertybiniai popieriai, sudarymą.

d) Efektyviai investuoti į visuminį našumą didinančias visuomeninio vartojimo prekes ir paslaugas

Vyriausybės svarbus vaidmuo didinant tų visuomeninio vartojimo prekių ir paslaugų, kurios ilgainiui gali padidinti visuminio našumo augimą, pasiūlą ir gerinant kokybę. Patikima valstybės švietimo ir sveikatos apsaugos sistemos, efektyvus transportas, ryšiai, šildymas, vanduo ir elektra, ūkinės ir baudžiamosios teisės sistemos, yra tos efektyvios visuomenės vartojimo prekės, kurių tiekimas vaidina svarbų vaidmenį, papildant privačią iniciatyvą.

Valstybės išlaidų analizė ir apžvalga gali padėti pagerinti kiekvienos srities vyriausybės išlaidų efektyvumą ir naudingumą. Tokias apžvalgas parengti turėtų būti prioritetas dalykas, ne dėl kokių kitų priežasčių, o siekiant pabrėžti nuolatinių kokybės gerinimo reikalingumą, apsirūpinant esminėmis visuomeninėmis vartojimo prekėmis ir paslaugomis.

Kaip maža, atviros ekonomikos šalis, Lietuva negali išvengti pasaulinės konkurencijos, kita vertus, galima pasinaudoti pasaulinės rinkos galimybėmis šalies ekonomikos plėtojei. Prie-

monės, didinančios bendras užsienio kalbų ir kultūrų žinias, mažinančios tarptautinių kelionių kainą, suteikiančios galimybę naudotis internetu ir naujomis informacijos technologijomis ar leidžiančios igūdžių turinčiam jaunimui pradėti ir plėtoti savo verslą, yra tam tikros ne-tradicinės valstybės iniciatyvos, skatinančios mažoje ir atviroje ekonomikoje generuoti teigiamas (augimą skatinančias) socialines tendencijas.

Vyriausybė turi skirti pakankamai investicijų tyrimams ir plėtrai (R&D), bet tik tokiu mastu, kuris neskatinėtų išradinėti dviratį kuriant technologijas. Šioje Lietuvos ekonomikos raidos stadijoje valstybės investicijos į strategines technologijas perėmimą ir pritaikymą gali būti labiau vertingos negu investicijos fundamentaliems ir taikomiesiems tyrimams.

Lietuvos rytų–vakarų vartų statusas teikia daug galimybių, susijusių su prekyba ir paslaugų teikimu atvykusiems. Vienas iš Lietuvos turimų gamtos privalumų yra visus metus veikian-tis Baltijos jūros uostas. Norint užtikrinti, kad šis gamtinis pranašumas liktų lyginamuoju pranašumu, reikia nuolat didinti uosto ir krovos darbų infrastruktūros konkurencingumą.

e) Smulkių ir vidutinių įmonių augimo skatinimas, šalinant jų veiklos kliūtis

Lietuvoje nuo 1994 iki 1998 metų susikūrė labai daug mažų ir vidutinių įmonių. Šios įmonės sukūrė daugiau darbo vietų, panaudojusios mažiau investicijų ir apskritai buvo greitesnės orientacijos ir lankstesnės, reaguojamos į besikeičiančias rinkos sąlygas.

Vyriausybės politika turėtų remti ryžtingą Lietuvos mažų ir vidutinių įmonių veiklą. Mažoms ir vidutinėms įmonėms yra nedaug įėjimo į rinką ir išėjimo iš jos kliūčių, bet yra kliūčių didinti savo veiklos efektyvumą. Pasaulio ban-

ko Užsienio investicijų patariamoji tarnyba (FIAS) savo studijoje apie administracinius barjerus Lietuvoje (1999) pabrėžė, kad per didelis reguliavimas ir prieštaraujančių vienu kitiems normatyvinių dokumentų taikymas yra vienintelė ir svarbiausia priežastis, varžanti smulkių ir vidutinių įmonių veiklą. Korupcija ir per daug normatyvinių dokumentų, per didelis administravimas ir nesuderintas taikymas normatyvinių reikalavimų padidina šių įmonių veiklos išlaidas. Skirtingai nuo didesnių įmonių, administraciniai sunkumai, siejami su vyriausybės nutarimų išaiškinimu ir vykdymu (ir kartais „neautorizuotą“ atlyginimų valstybės pareigūnams mokėjimu), paprastai gula ant mažų ir vidutinių įmonių valdytojų, tuo tarpu didesnėse firmose tai pavesta specialiam departamentui ar paskirtam pareigūnui. Tanzi (1998) apibūdino korupciją kaip pardavimo mokesčius, kurių sunkumai daug labiau užgula mažesnes firmas nei didesnes. Pastangos panaikinti korupciją susijusios su šio diskriminacinio mokesčio mažo ir vidutinio dydžio įmonėms mažinimu. Kadangi pastangos išvengti per didelio reguliavimo yra dažniausia korupcijos priežastis, vienas kovos su korupcija būdų yra naikinti nereikalingus, verslą varžančius normatyvinius dokumentus.

Mažose ir vidutinėse įmonėse darbas yra daug intensyvesnis nei didesnėse įmonėse iš dalies todėl, kad jos yra labiau susikoncentravusios paslaugų sektoriuje ir naują veiklą pradėjusios stengiasi geriau panaudoti visus veiksnius (ir šiuo požiūriu darbas tinkamesnis nei kapitalas). Masas, kuriuo mažos ir vidutinės įmonės gali didinti produktyvų užimtumą ir veiklos pelningumą, tiesiogiai priklauso nuo mokesčių už darbą naštos.

Bendras mokeskis už samdomą darbą skaičiuojamas taikant PVM, fizinių asmenų pajamų ir „Sodros“ mokesčių derinį. Dabar tai sudaro

apie 80 proc. darbuotojų atlyginimo ir jų gaunamo užmokesčio. Mažų ir vidutinių įmonių darbaviui reikia pasirinkti – didinti oficialų užimtumą ar (bent iš dalies) šešėlinę ekonomiką. Pastaroji silpnina fiskalinę bazę, griaua pasitikėjimą teisine sistema ir didina korupcijos galimybes. Mokesčių už samdomą darbą naštos sumažinimas gali padėti mažoms ir vidutinėms įmonėms padidinti oficialaus sektoriaus užimtumą ir sumažinti šešėlinės veiklos paskatas.

Išvados

1990–1994 metų Lietuvos ekonominis nuomukis įvyko pirmiausiai dėl nutrūkusių tradicinių prekybos ryšių, staigaus žaliavų kainų kilimo ir didelės infliacijos. 1994–1998 metų ekonomikos atsigavimą lėmė eksporto augimas, didėjantis santaupų ir investicijų atotrūkis, išteklių perkėlimas į didesnio našumo paslaugų sferą ir nuo 1997 metų didėjantys vartojimo poreikiai. Įmonės įvertino į rinką orientuotų igūdžių įsigijimą kaip vienintelį – svarbiausią augimo veiksnį ūkio atsigavimo periodu.

Išlaidų sumažinimas (ar visuminio našumo didėjimas) augimą skatino labiau nei veiksnų indėlio padidėjimas. Pagal kvalifikaciją normalizuotas darbas turėjo nedidelę įtaką visuminiam augimui. Vidutiniškai kapitalo investicijų įtaka augimui 1995–1997 metais buvo palyginti nedidelė. Didesnės bendrovės labiau pasikliovė kapitalo investicijomis kaip augimo šaltiniu, tačiau visuminio našumo (VN) didėjimo tempai šiose bendrovėse iš tiesų nuvylė.

Šie rezultatai leidžia daryti išvadą, kad pirmoje pereinamojo laikotarpio stadijoje privačios investicijos yra nedidelės ir brangios (investuotojai reikalauja didelio mokesčio už riziką). Ekonominį augimą labiau skatina veiksniai, susiję su žmogiškuoju kapitalu (žinių ir igūdžių,

reikalingų dirbti rinkos sąlygomis, igijimas ir sugebėjimas rasti naujų rinkų ir užmegzti naujus santykius), todėl padidėja visumiškas našumas.

Kai makroekonominė situacija stabilizuojasi ir pagilėja pereinamojo laikotarpio reformos, didėja ir kapitalo įplaukos. Neefektyvios šios investicijos neskatina tinkamo ekonominio augimo ir net sąlygoja makroekonominį nesubalansuotumą. Dėl nedidelės investicijų grąžos normos didelės bendrovės tampa mažiau patrauklios investuotojams ir šių įmonių augimas lėtėja. Tinkamą augimo tempą palaiko nuolat didėjantis visuminis našumas. Pasiiekti privačių investicijų efektyvumą ir tinkamą įmonių restruktūrinimą, didinantį visuminį našumą, gali padėti žinios, technologiniai sprendimai, rinkos plėtra ir valdymo gerinimas.

Dabar ekonominį augimą palaikanti valstybės politika yra orientuota skatinti privačias investicijas. Tai reikėtų vertinti kaip klaidingą sprendimą, ypač kai tiek daug investicijų, tenkančių didžiosioms įmonėms, neskatina nei augimo, nei visuminio našumo didėjimo. Vyriausybė paprastai vengia žengti ryžtingų žingsnių siekdama makroekonominio subalansuotumo visų pirma dėl baimės supančioti privačias investicijas arba nuslopinti privataus vartojimo augimą.

Todėl valstybės politika pakoreguojama taip, kad sušvelnintų neigiamas mokesčių sistemos tendencijas darbo atžvilgiu, sumažindama palankumą kapitalo investicijoms. Perdėtos lengvatos kapitalo investicijoms ir turto valdytojams nestimuliuoja efektyvaus investavimo ir investuoti į

žmogiškąjį kapitalą ar visuminį našumą didinančias inovacijas. Mokesčių naštos darbui mažinimas ir atsisakymas kapitalo subsidijų blogai dirbančioms įmonėms (ir sunkiosios pramonės, ir žemės ūkio) padėtų patikslinti vyriausybės investicijų kryptis. Pagrindinė makroekonominė paskata ūkiui, kurio reikia padidinti visuminio našumo augimą ir sumažinti išorinį nesubalansuotumą, turi tapti ne privačių investicijų (išlaidžių, valstybės reguliuojamų), bet taupymo skatinimas.

Užuot naudojusi savo nedidelius išteklius didinti privačias kapitalo investicijas, vyriausybė turėtų investuoti į visuomeninio vartojimo prekes ir paslaugas, kurios padidintų visuminio našumo augimą. Palankios ir veiksmingos socialinių paslaugų, ekonominės infrastruktūros ir iš dalies ūkinės teisės sistemos sukūrimas būtų palanki terpė privačioms iniciatyvoms sustiprėti. Norėdama sėkmingai konkuruoti pasaulyje, Lietuva privalo nuolat gerinti savo statusą tiek turint mintyje infrastruktūrą, tiek ir platesniu požiūriu – apimančiu užsienio kalbų mokėjimą, informacijų srautus, palankias galimybes kelioms verslams reikalingas kultūrinės žinias.

Vyriausybės politika turėtų remtis Lietuvos pasiekta stabilia mažų įmonių pažanga. Reguliavimo mažinimas, kartu įgyvendinant antikorupcinę politiką, gerokai pagerintų mažų ir vidutinių įmonių veiklos aplinką. Mokesčių už darbą mažinimas skatintų mažas ir vidutines įmones didinti užimtumą ir vengti šešėlinės ekonomikos, o abiem atvejais turėtų teigiamos įtakos ne tik joms pačioms, bet ir apskritai ekonomikai.

LITERATŪRA

Barro Robert J. Economic Growth in a Cross-Section of Countries // Quarterly Journal of Economics. 1991, vol. 106, p. 407–443.

Barro Robert. Determinants of Economic Growth: A cross-country empirical study. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.

- Fisher Stanley, Ranta Sahay and Carlos Vegh. From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects. IMF Working Paper WP/98/52. Washington DC, 1998.
- Harberger Arnold C. A Vision of the Growth Process // American Economic Review, March 1998, vol. 88, No 1. p. 1-33.
- Jorgenson Dale W. and Griliches Zvi. The Explanation of Productivity Change // Review of Economic Studies, July 1967, 34 (3), p. 249-80.
- Jorgenson Dale W. Productivity. Cambridge MA: MIT Press, 1995.
- Krugman Paul. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press, 1991.
- Levine Ross and David Renalt. A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regression // American Economic Review. 1992, vol. 82, p. 942-963.
- Lin Justin Yifu and Guofu Tan. Policy Burdens, Accountability, and the Soft Budget Constraint // American Economic Review, May 1999, p. 426-431.
- Lietuvos statistikos departamentas. Lietuva: nacionalinių sąskaitų ataskaita. Vilnius, 1998.
- Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos statistikos metraštis 1998. Vilnius, 1999.
- Lucas Robert. Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries // American Economic Review, May 1990, 80, p. 92-96.
- Manikiv N. Gregory, David Romer, and David N. Weil. A Contribution to the Empirics of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics, May 1992, 107, p. 407-437.
- Maskin Eric S. Recent Theoretical Work on the Soft Budget Constraint // American Economic Review, May 1999, p. 421-425.
- Nelson Richard R. and Edmund S. Phelps. Investment in Humans. Technological Diffusion and Economic Growth // American Economic Review, May 1966, p. 56, 69-75.
- North Douglas. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Olsen Mancur. Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor // Journal of Economic Perspectives, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 3-24.
- Pritchett Lant. Divergence, Big Time // The Journal of Economic Perspectives, 1997, vol. 11, No. 3, p. 3-18.
- Romer Paul. Increasing Returns and Long-Run Growth // Journal of Political Economy, October 1986, 94 (5), p. 1002-37.
- Romer Paul. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy, October 1990, 98 (5), p. 71-102.
- Solow Robert. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics, February 1956, 70, p. 65-94.
- Solow Robert. Technical Change and the Aggregate Production Function // Review of Economics and Statistics, August 1957, 39, p. 312-20.
- Tanzi. Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures // IMF Working Paper, WP/98/63, 39 p., Washington DC, 1998.
- World Bank. Lithuania: Macro-economic and financial vulnerability review. Washington DC, 1999.

LONG-TERM ECONOMIC GROWTH: SOURCES AND PROSPECTS

Summary

Lithuania's public policy makers are united in their desire to foster high rates of sustained economic growth through democratic, market-oriented reform. But as the events of late 1998 and early 1999 demonstrate, economic growth can be elusive, and can hinge on factors well beyond domestic policy control.

In a market economy, the private sector can tap ready sources of growth to expand operations and increase profitability. In so doing, they add value to the domestic economy. The Government can comple-

ment private initiative by creating an enabling environment conducive to high-quality, economic growth. Whether or not public policies do, in fact, foster growth depends on the sources and impediments to growth prevailing in the economy and the wider constellation of constraints and opportunities posed by the global economic setting.

How can public policy be crafted to support high-quality economic growth? This paper reviews the sources and prospects for long-term economic growth in

Lithuania drawing on a number of different approaches and perspectives.

Lithuania's 1990–1994 economic collapse was primarily due to the breakdown of traditional trade relations, rapid adjustment of raw material prices and high rates of inflation. From 1994 to 1998, the economic recovery was led by export growth, a widening savings–investment gap, resource shifts into higher-productivity services activity and, from 1997 onwards, buoyant consumer demand. Enterprises rated the acquisition of market-oriented skills as the single-most important determinant of growth during the recovery period.

Growth has been stimulated by cost-reduction (or an improvement in total factor productivity) far more than by factor augmentation. Quality-adjusted labor supply has made little contribution to aggregate growth. On average, the contribution of capital investment to growth during 1995–1997 has been modest. The larger firms rely more heavily on capital investment as a source of growth, but rates of total factor productivity improvement in these large firms are disappointing indeed.

The regression results indicate that Lithuania's enterprise sector is split between two very different types of enterprises. At one extreme are the big companies that haven't yet been restructured but are relatively successful at attracting investment and staking claims on government resources. These firms are generating negative value-added, and are witnessing a decline in factor productivity. At the other extreme are the small, nimble, private enterprises. These are generating most of the growth in value-added and they are doing it by raising factor productivity. They tend to be in the services and construction sectors, areas that were ripe for new start-ups in the early 1990s.

These results also suggest that in the first stage of transition, private investment is modest and expensive (investors demand a high premium for risk). Economic growth is stimulated more by factors related to human capital (the acquisition of the knowledge and skills needed to work in market conditions and the ability to find new markets, enter into new relations) which results in an increase in total factor productivity.

After the macroeconomic situation stabilizes, and transition reforms deepen, capital inflows accelerate. But if these investments are inefficient, they don't lead to sustained economic growth, but to the ac-

cumulation of macroeconomic imbalances. As a result, modest rates of return on capital will make the large companies less attractive to investors, and the growth of these enterprises slows. A sustainable rate of growth can be maintained if total factor productivity (TFP) continues to improve. This requires a wide range of learning, technology adoption, market development and managerial improvement, as a prerequisite to efficient private investment and appropriate enterprise restructuring.

Public policy in support of economic growth has been fixated on stimulating private investment. This is clearly a mistake, especially since so much of the investment undertaken by the larger enterprises isn't contributing either to growth or to TFP improvement. Government has been reticent to correct macroeconomic imbalances, for fear of either curbing private investment or choking private consumption growth.

The 1994 to 1998 experience demonstrates the importance of macro-economic stability and an outward orientation to sustained growth. Efforts are needed to restore macro-economic balances to a sustainable level before financial stability is threatened.

Public policy should correct the bias against labor, and in favor of capital investment, in the tax system. Excessively generous treatment of capital investment and of the wealthy asset holders, does little to stimulate efficient investment, and, in fact, discourages investment in human-capital and TFP-enhancing innovations. Reducing the tax wedge against labor and eliminating policies that provide capital-subsidies to poorly performing enterprises (both in heavy industry and agriculture) will help to correct Government's pro-investment bias. Stimulating savings, rather than promoting (wasteful, state-directed) private investment, should be the main macro-economic initiative for an economy that needs to enhance TFP-growth and reduce its external imbalance.

Rather than use its scarce resources to tip the balance in favor of private capital investment, the Government should invest in public goods and services that will augment TFP growth. Efficient and effective provision of social services, economic infrastructure and an impartial commercial judiciary are needed to complement private initiative. To compete globally, Lithuania must continue to improve its gateway status, both in terms of physical infra-

structure, but more-so in terms of the foreign languages, information super-highway, travel opportunities and cultural awareness needed to do business worldwide.

Public policy should build on the steady progress registered by Lithuania's small enterprises. Deregulation, together with a policy of zero-tolerance with

respect to corruption and organized crime, will significantly enhance the enabling environment for small and medium-sized enterprise activity. Reducing the tax wedge on labor will encourage SME's to expand employment and to avoid the gray economy, both of which will generate positive effects beyond those enjoyed by the SME itself.

Įteikta 2000 m. vasario mėn.